

Галина Губарева, Володимир Калашник

Внутрішній монолог як засіб характеристики головного героя в поемі-симфонії Павла Тичини «Сковорода»

Губарева Галина, Калашник Володимир. Внутрішній монолог як засіб характеристики головного героя в поемі-симфонії Павла Тичини «Сковорода». У статті розглянуто особливості монологу як засобу характеристики Сковороди в поемі-симфонії П. Тичини. Визначено типи внутрішніх монологів, подано їх структурно-семантичний та стилістичний аналіз. Звернено увагу на авторське переосмислення постаті філософа з ідеологічних позицій.

Ключові слова: внутрішнє мовлення, внутрішній монолог, поетичний текст, пряма мова, експресивний синтаксис.

Губарева Галина, Калашник Владимир. Внутренний монолог как способ характеристики главного героя в поэме-симфонии Павла Тычины «Сковорода». В статье рассмотрены особенности монолога как средства характеристики Сковороды в поэме-симфонии П. Тычины. Определены типы внутренних монологов, представлен их структурно-семантический и стилистический анализ. Обращено внимание на авторское переосмысление фигуры философа из идеологических позиций.

Ключевые слова: внутренняя речь, внутренний монолог, поэтический текст, прямая речь, экспрессивный синтаксис.

Hubareva Halyna, Kalashnyk Volodymyr. Inner Monologue as Means of a Main Hero Characteristic in Poem-Symphony «Skovoroda» by Pavlo Tychna. Peculiarities of monologue as means for Skovoroda's characteristics in poem-symphony by P. Tychna are considered in the

article. The types of inner monologues are defined, their structural, semantic, and stylistic analysis is proposed. Attention is paid at author's rethinking of the philosopher's personality from the ideological points of view.

Key words: inner speech, inner monologue, poetic text, direct speech, expressive syntax.

Постать Григорія Сковороди, філософа й поета, гуманіста й про-світника, вельми примітна не тільки на шляху історії, а й у шерезі образів, якими осмислюється сама історія. Серед майстрів слова, які створили видатні мистецькі полотна про Сковороду, особливе місце належить Павлові Тичині – авторові однойменної поеми-симфонії.

Над поемою П. Тичина працював два десятиріччя (1920–1940 рр.), але, як відомо, так і не закінчив її. Поема-симфонія «Сковорода» – особливе явище в українській літературі ХХ ст. Вона задумана як своєрідний пам'ятник мислителеві і співцеві, шукачу істини, який усе життя був «свободолюбом, мудраком». Багаторічна праця над поетичним образом Сковороди ґрунтувалася на всебічному осмисленні його творчої спадщини. При цьому автор, на жаль, не подолав характерного для радянського часу стереотипу сприйняття Сковороди як суперечливої натури, соціально активної особистості. О. Яровий справедливо наголошує, що у своєму масштабному творі «Тичині, “безкровно репресованому” системою, не вдалося зберегти об'єктивність у висвітленні Сковороди як громадянина, і місцями він заполітизував рідну йому фігуру українського мислителя. Та лишилося багато прекрасних, поетичних сторінок симфонії «Сковорода», особливо ранніх, 20-х років, з яких постає потужний багатогранний образ неспокійного мислителя, людини, яка бажає щастя й добра своєму народові, всьому людству... <...> Поетове серце шукало опори в тих постатях, які любили людину як найвищу цінність» [8]. Отже, в Тичининому образі Сковороди можна віднайти як справжні, так і зовсім не притаманні поетові-філософу риси.

Основним засобом художнього зображення Тичиною філософських роздумів Сковороди, його пошуків, вагань, відкриттів є майстерно виписане внутрішнє мовлення героя, за допомогою якого розкривається його духовний світ.

У сучасному мовознавстві внутрішнє мовлення вивчається в психолінгвістичному, когнітивному, комунікативному, стилістичному аспектах. Внутрішнє мовлення є одним із способів організації по-

етичного тексту й виявляється у формі прямого мовлення героя, авторської розповіді, мовлення героя з коментарем автора [3:3]. Найчастіше внутрішнє мовлення співвідносять із внутрішнім монологом. Значимо, що поняття внутрішнього монологу трактується по-різному: «з одного боку, як автокомунікації, діалогу мовця з самим собою; з іншого, як потоку свідомості, який імітує спонтанну емоційно-мисленеву діяльність людини» [2:393]. У художньому тексті він відіграє роль відтворення сфери справжніх думок і почуттів героя, є засобом декодування непрямих мовленнєвих актів, підтексту [там само]. Внутрішній монолог завжди містить суб'єктивну інформацію, оскільки відтворює заглиблення людини у свій внутрішній світ. Він побудований звичайно у формі прямої мови з елементами непрямой, невластиве прямої мови; авторський внутрішній монолог ведеться від першої особи, монолог героя твору – від третьої [1:223]. У синтаксичному плані внутрішній монолог становить конструкцію, специфіка якої зумовлена тим, що слова мовця не орієнтовані на слухача. Звідси – різні типи односкладних речень, неповні, обірвані конструкції в його структурі.

У поемі-симфонії «Сковорода» внутрішні монологи або займають цілі розділи («Перший монолог Сковороди», «Другий монолог Сковороди», «Піднятий меч»), або є вкрапленнями в текст окремих частин і виявляються у формі невластиве прямої мови.

На самому початку поеми, у розділі «ALLEGRO GIOCO», усамітнений герой дякує Всевишньому за те, що «щедро, щедротно» наповнює душу «спокоюм, і миром, і злагодою, й любов'ю». На лоні мальовничої природи «між садами рожаїстими, серед криничного узлісся, на полі повному, де хвиля хвилю ле і зупинятися не хоче», його дитинно чиста душа блаженствує «всіма цвітами процвітана, добрим скарбом переповнена» [5:51]. І хоч через пересуди ченців невдовзі «замість гармонії підуть зітхання, і думи тяжкі поженуть у поле, на край світа», він не перестає шукати гармонії в самому собі, бо поле, «просто і довершене», весь час нагадує йому сакральне «пізнай себе самого» [5:52–53]. Так поступово, наслуховаючи думи героя, читач уходить у прихований від стороннього ока його внутрішній світ.

Помічений у природі «фігурний трикутник» із «бренного, текучого і безконечного», символом чого є колос, Дніпро і небо, тимчасово заспокоює Сковороду й породжує в душі нові пісні – хвалу Творцеві за те, що «потрібне зробив нетрудним, а трудне непотрібним».

Настроєві й потаємним думам героя імпонує все довколишнє: *«і понад гречкою бриніння бджіл, а ще отари понад лісом, і Києва далекого торжественість нагорна»* [5:53–54]. Внутрішні монологи Сквороди, думи-сповіді наодинці з природою, яскраво відтворюють складні моменти самоаналізу, щирого захоплення гармонією світу. Це виявляється і в широкому використанні книжної, здебільшого церковнослов'янської лексики, і в близькій до біблійної побудові фрази, і в емоційній багатозначності інтонацій, і в символіці образних паралелей. Характерними для передавання вагань, роздумів є різноманітні односкладні речення, зокрема інфінітивні (напр.: *«Тікать, тікать з монастиря цього...»* [5:183]), у яких повторення інфінітива передає «високий ступінь чуттєвого піднесення героя» [6:184].

Однак блаженство героя не було тривалим. Сумна розповідь дівчини-пастушки про злигодні й панську наругу породжує сумніви щодо гармонії там, де *«безвинні ллються сльози кругом, кругом, а я од них тікаю»*. Слова Маринки *«А вам, напевно, весело живеться, що ви все граєте?»* теж не сходять із думки:

«Напевно, весело живеться».
Ніколи блискавка отак не біла, не палила,
як душу його
ці слова.
Справді.
Чого прийшов він у цюю пустинь?
Хіба не на те, щоб пожити?
Щоб мир знайти і спокій
і Бога щасливого в собі відчутти, у натурі
Бога, якого і Сократу не вдалось побачити,
гармонію душі? [5:57]

І в роздумах про вічне відтепер постає інший тригонал – *земля – огонь – вода*, що мисляться ним (і відповідно сприймаються читачем) як символи правдолюбства, поривань людини бентежного духу. Герой доходить висновку, що *«гармонія неіз'яснима»* там, де світ поділено на *«світ вгорі і світ внизу»*. Він замислюється: *«Чи справжня була моя проповідь, яку я підносив?»*, і в його мові з'являється слово «боротьба» [5:57–59]. У переданому монологом внутрішньому зламі Сквороди, й особливо в подальших його роздумах, відчувається намагання П. Тичини за ідеологічними вимогами часу зробити зі свого героя «соціально активного типа, мало не симпатика гайдамацького руху» [8].

Попри ідеологізацію поглядів Сковороди автор поеми-симфонії вводить до тексту внутрішні монологи-роздуми, у яких передано погляди філософа на смисл людського буття та творчості, його розуміння щастя, що засвідчують інтертекстуальні перегуки із творами філософа:

Ой щастя – нещастя ой срібне!
Чому все трудне – непотрібне?
Тому, що потрібне – це все.
Як будеш шукать свою статъ, –
користь, любов чи верстатъ, –
шукай свою свою статъ, бо це все [5:126].

Щастя, за Сковородою, не мислиться без «сродної праці» («*шукай свою статъ, бо це все*»). Цей мотив у поемі звучить чи не найбільш вірогідно.

Самим собою Сковорода постає й у відтворених Тичиною любовних переживаннях:

О кохання тонкостанне, сірооке!
Ти явилось раптом, як вихор:
надуло надо мною паруси
і погнало по морю, погнало...
Човен мій від бурі хилитається.
Чи гребінь хвилі, чи безодня – не питається.
Одно підкидається, одно підкидається...
О кохання тугострунне, теплоруке!
Невже ж тебе я знов не доторкнусь?
Не доторкнусь устами келиха,
в якому сік,
цілющий сік солодкий, виноградний? [5:100–101].

У наведеному монолозі органічно передано піднесений стан героя засобами високої поезики. Такими є епітетні сполуки *кохання тонкостанне, тугострунне*, образні паралелі *пристрассть – буря, почуття – човен, кохання – келих із цілющим соком*, повтори, інтонаційне увиразнення. Прикметно, що Сковороді було притаманне розуміння любові з погляду християнської моралі. У своїй поезії він зближує поняття *любов і Бог*:

Все минає, але любов після всього зостається.
Все минає, але не Бог і не любов [4:85].

Отже, високий стиль відповідного монологу не лише тонко передає закоханість героя, а й відтворює всеосяжне почуття любові, сповідуваної ним.

Із внутрішніми монологами головного героя перегукуються здебільшого й мотто, подані майже до кожного розділу. У них поштовхом для розгортання поетичного тексту є елементи, які пов'язані з філософією Сковороди й водночас є ключовими образами в мовній тканині твору (*печаль, огонь, рух* та ін.). Мотто з ключовим «*Познай себе*» відбиває сквородинські пошуки істини, проте автор спрямовує їх у соціальну площину.

Особливий інтерес становлять внутрішні монологи, які П. Тичина зробив окремими розділами поеми. «Перший монолог Сковороди» за структурою нагадує «діалог із самим собою», як характеризує внутрішнє мовлення Р. Якобсон [7:316]. У ньому показано філософські роздуми героя про сутність світу, матерію, дух і відтворено його вагання й сумніви:

Огонь. Буран. Тяжіння. Рух. Свідомість.
Матерія...
Біжить життя моє
спіралями. В спіралях тих я гину!
(Самотністю подоланий). І я
в спіралях тих –
як у страшних обіймах
Лаокоон! (Самотністю). Печаль.
Постій, життя! (Печаль). Постій,
спинися.
Я добіжу, я порівняюсь. Я – о ні, о ні! [5:119].

Авторові вдалося передати напружений психологічний стан героя майстерним поєднанням засобів експресивного синтаксису: нанизування номінативних речень, розгортання думки у формі запитання – відповіді, насичення тексту риторичними питаннями й окличними реченнями, які виконують роль емоційних центрів мовлення. Виразну стилістичну роль тут відіграють вставлені конструкції з повторенням у них окремих компонентів попереднього тексту (*самотністю подоланий, самотністю, печаль*), пов'язані за змістом, вони розкривають переживання героя.

У заключній частині монологу відчутна домислена Тичиною настроєва зміна Сковороди, який тепер переконаний у необхідності соціальних змін. Це засвідчують категоричні твердження, передані особливою ритмікою: «*Погнобленню – кінець!*»; «*То ж і є / та грамота! Ота Абетка світу, / що ми погноблених навчатимемо по ній / (безпомилково!) / ненависті! Любові! То ж і є та грамота!*» [5:121].

Звернімо увагу на виділене окличною інтонацією вставлення, що з особливою силою наголошує на новому стані Сковороди.

Така внутрішня переконаність героя визначає зміст розділу «Другий монолог Сковороди», який композиційно співвідноситься з першим монологом і розвиває авторську ідею прозріння філософа. Фінал цього розділу текстуально перегукується з початком «Першого монологу Сковороди»:

Огонь. Буран. Тяжіння. Рух. Свідомість.
Матерія. І засміявсь-сміявсь,
що переміг [5:275].

У цьому художньому обрамленні передано те, що бентежило Сковороду, але словам надано різних смислових акцентів. Якщо на початку першого монологу було засвідчено вагання героя в пошуках істини, то в кінці другого виразно показано перемогу Сковороди над самим собою, що цілковито є версією автора поеми. Бунтарські та богоборчі думки, висловлені героєм у цьому монолозі, навряд чи можна пов'язувати з реальною постаттю Сковороди.

Розвиток ідеї бунтарства зумовлює появу символічного образу піднятого меча в однойменному розділі, яким завершується поема. П. Тичина ніби повертається до пантеїзму Сковороди («*Будь славно, природо, за все*» [5:345]), однак символічні образи *вітру*, *бурі* наповнює пафосом боротьби, пов'язуючи їх з ідеологемами радянської доби (*боротьба, бій, пригноблення*), а також із традиційним мотивом протиставлення до щасливого майбутнього.

Отже, внутрішні монологи в поемі-симфонії П. Тичини «Сковорода» є визначальним засобом характеристики головного героя. Специфіка монологів, які є вкрапленнями в окремі розділи, полягає в тому, що в них автор не лише озвучив роздуми філософа, а й зумів передати його душевний стан. Голос героя і голос поета органічно переплітаються, породжуючи сповнені внутрішньої музики верлібри монологів. Монологи-розділи як цілісні побудови дозволяють повніше розкрити внутрішні сумніви й пошуки Сковороди, за формою вони нагадують драматичні партії, на що вказує, зокрема, наявність авторських ремарок.

Образ Сковороди, створений поетичною уявою П. Тичини, хоч і мав в основі риси свого прообразу, все ж таки був надто осучасненим і підтримував культивованій міф про народного співця, захисника інтересів пригноблених, борця за соціальну справедливість.

Література

1. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови : [підручник] / Олександр Пономарів. — Тернопіль, 2000.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. — Полтава, 2006.
3. Сенічева О. А. Засоби вираження внутрішнього мовлення в художньому тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. А. Сенічева. — Донецьк, 2005.
4. Сковорода Г. Вірші. Поеми. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / Григорій Сковорода. — К., 1983.
5. Тичина П. Сковорода / Павло Тичина. — К., 1971.
6. Чабаненко В. А. Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень / В. А. Чабаненко // Вибрані праці з мовознавства. — Запоріжжя, 2007. — С. 181—193.
7. Якобсон Р. Избранные работы / Роман Якобсон. — М., 1985.
8. Яровий О. Слід Григорія Сковороди [Електронний ресурс] / Олександр Яровий // Режим доступу : http://www.pravoslavye.org.ua/index.php?action=fullinfo&r_type=&id=5874.